

Povijest lječilišnog turizma u Hrvatskoj na primjeru Lipika

Brandeis, Denis

Undergraduate thesis / Završni rad

2016

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Pula / Sveučilište Jurja Dobrile u Puli**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:137:640346>

Rights / Prava: [In copyright](#) / [Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-12-30**



Repository / Repozitorij:

[Digital Repository Juraj Dobrila University of Pula](#)



Sveučilište Jurja Dobrile u Puli
Odjel za interdisciplinarne, talijanske i kulturološke studije

DENIS BRANDEIS

**POVIJEST LJEČILIŠNOG TURIZMA U HRVATSKOJ
NA PRIMJERU LIPIKA**

Završni rad

Pula, 2016.

Sveučilište Jurja Dobrile u Puli
Odjel za interdisciplinarne, talijanske i kulturološke studije

DENIS BRANDEIS

**POVIJEST LJEČILIŠNOG TURIZMA U HRVATSKOJ
NA PRIMJERU LIPIKA**

Završni rad

JMBAG: 0303031149, redoviti student

Studijski smjer: preddiplomski studij Kultura i turizam

Predmet: Povijest dokolice i turizma

Znanstveno područje: humanističke znanosti

Znanstveno polje: povijest

Znanstvena grana: hrvatska i svjetska moderna i suvremena povijest

Mentor: doc. dr. sc. Igor Duda

Pula, rujan 2016.



IZJAVA O AKADEMSKOJ ČESTITOSTI

Ja, dolje potpisani Denis Brandeis, kandidat za prvostupnika Kulture i turizma ovime izjavljujem da je ovaj Završni rad rezultat isključivo mogega vlastitog rada, da se temelji na mojim istraživanjima te da se oslanja na objavljenu literaturu kao što to pokazuju korištene bilješke i bibliografija. Izjavljujem da niti jedan dio Završnog rada nije napisan na nedozvoljen način, odnosno da je prepisan iz kojega necitiranog rada, te da ikoji dio rada krši bilo čija autorska prava. Izjavljujem, također, da nijedan dio rada nije iskorišten za koji drugi rad pri bilo kojoj drugoj visokoškolskoj, znanstvenoj ili radnoj ustanovi.

U Puli, 19. rujna 2016.

Student



IZJAVA

o korištenju autorskog djela

Ja, Denis Brandeis dajem odobrenje Sveučilištu Jurja Dobrile u Puli, kao nositelju prava iskorištavanja, da moj završni rad pod nazivom Povijest lječilišnog turizma u Hrvatskoj na primjeru Lipika koristi na način da gore navedeno autorsko djelo, kao cjeloviti tekst trajno objavi u javnoj internetskoj bazi Sveučilišne knjižnice Sveučilišta Jurja Dobrile u Puli te kopira u javnu internetsku bazu završnih radova Nacionalne i sveučilišne knjižnice (stavljanje na raspolaganje javnosti), sve u skladu s Zakonom o autorskom pravu i drugim srodnim pravima i dobrom akademskom praksom, a radi promicanja otvorenoga, slobodnoga pristupa znanstvenim informacijama.

Za korištenje autorskog djela na gore navedeni način ne potražujem naknadu.

U Puli, 19. rujna 2016.

Potpis

SADRŽAJ

UVOD	5
1. OD PRAPOVIJESTI DO PRODORA OSMANLIJA	7
2. IMANJE LIPIK U VLASNIŠTVU BARUNA AB IMSENA I BARUNA TRENKA	9
3. LIPIK U VLASNIŠTVU GROFOVA JANKOVIĆ	10
3.1. Doba Antuna Jankovića	10
3.2. Doba Ivana Jankovića	12
3.3. Doba Izidora Jankovića	13
3.4. Doba Julija Jankovića	14
4. PROSPERITETNO RAZDOBLJE OD 1867. DO PRVOG SVJETSKOG RATA	16
4.1. Zlatno doba Lipika i njegovog lječilišta	18
5. RAZDOBLJE IZMEĐU DVA SVJETSKA RATA	24
6. LIPIK U VRIJEME I NAKON DRUGOG SVJETSKOG RATA	27
7. DOMOVINSKI RAT I DANAŠNJI LIPIK	32
ZAKLJUČAK	34
IZVORI I LITERATURA	36
POPIS PRILOGA	38
SAŽETAK	39
ABSTRACT	40

UVOD

Tijekom cijele povijesti gradovi su nastajali kao posljedica strateške odluke o potrebi izgradnje novoga grada proizašle iz posebnih funkcionalnih potreba. Tako su još u antičko doba, grčke kolonije na prostoru Hrvatske osnovale gradove poput Issa – Visa ili Pharosa – Stari Grad na Hvaru, kasnije nastaju Pag i Ston pa Karlovac kao „idealni renesansni“ grad potom Bjelovar i Nova Gradiška kao vojni gradovi te u konačnici gradovi Lipik i Opatija kao planski građeni turistički gradovi.¹

Ipak, važno je napomenuti kako se završni rad ne bavi isključivo arhitekturom i urbanizacijom, već obuhvaća cjeloviti razvoj grada kao živog organizma. Znači, radom se nastoji prikazati mijene u prostoru, ali i stanovništvu, uzrokovane turizmom i turističkim kretanjima. Pri prikazu povijesti turizma grada Lipika korištena je periodizacija definirana u djelu Borisa Vukonića *Povijest hrvatskog turizma*.² Dakako, ona je prilagođena događanjima i bitnim odrednicama razvoja turizma na lokalnoj razini.

S obzirom na temu rada, potrebno je definirati što je zapravo lječilišni, odnosno zdravstveni turizam jer još uvijek postoje neslaganja oko definicije ponajprije zbog različitog tumačenja liječnika i turističkih stručnjaka. Liječnici koji su pisali o zdravstvenom turizmu većinom su se fokusirali na liječenje, bolesti i bolesnike, dok su, s druge strane, turistički stručnjaci zdravstveni turizam promatrali kroz prizmu masovnosti, komercijalizacije i turističkih zakona.³ Tako se zdravstveni turizam može locirati u vrlo široko područje od wellness turizma do bolničkog turizma pa od ugostiteljskih tvrtki do zdravstvenih ustanova, koje pružaju zdravstveno-turističke usluge što dovodi do toga da nije u potpunosti moguće razgraničiti povezanost, a ni definirati sve oblike zdravstvenog turizma.⁴ Na koncu konca važno je usuglasiti mišljenja kako bi se mogle formirati strategije razvoja lječilišnog, odnosno zdravstvenog turizma i u konačnici ponuditi turistu kvalitetnu, personaliziranu uslugu.

¹ Božić, Nikša i Kranjčević, Jasenka, „Lički Osik; nepoznati primjer planiranog grada u Hrvatskoj“, *Meridijani* (177), 2013., 47.

² Vukonić, Boris, *Povijest hrvatskog turizam*, Prometej, HAZU, Znanstveno vijeće za turizam, Zagreb, 2005., 25.

³ Pančić Kombol, Tonka, *Selektivni turizam*, TMCP Sagena, Matulji, 2000., 147-166.

⁴ Kušen, Eduard, „Zdravstveni turizam“, *Hrvatski turizam – plavo, bijelo, zeleno*, ur. Srđan Marković, Institut za turizam, Zagreb, 2006., 215.

Prema Pravilniku o proglašenju turističkih mjesta formiranom davne 1936. Lipik je svrstan u lječilišno turističko mjesto topličkog karaktera. Uzimajući u obzir definiranje prema spomenutom pravilniku uz nove spoznaje lječilišno turističko mjesto je mjesto koje „posjeduje turističku privlačnost zbog svojih ljekovitih činitelja, mogućnosti korištenja tih činitelja putem prirodnih lječilišta, zdravstveno-turističkih objekata ili posebne fizioterapijske ambulante te ugostiteljskih smještajnih objekata, pod uvjetom da je samo mjesto kvalitetno organizirano i oblikovano, komunalno i društveno opremljeno, očuvana okoliša, dobrog geografskog položaja i prihvatljive prometne povezanosti“.⁵

Rad je koncipiran na način da svako poglavlje govori o jednom razdoblju povijesti Lipika s posebnom pozornosti posvećenom razdoblju 19. stoljeća i početka 20. stoljeća do Prvog svjetskog rata. Pri pisanju rada korištena je literatura većinom lokalnih autora koji su svoje radove stručno prezentirali, no uz dozu dozvoljene sentimentalnosti.

⁵ Kušen, „Zdravstveni turizam“, 231.

1. OD PRAPOVIJESTI DO PRODORA OSMANLIJA

Kontinuitet naseljenosti prostora grada Lipika od prapovijesti potvrđuju pronalasci brojnih artefakata od mlađeg kamenog doba do željeznog doba. Većina je pronađena krajem 19. i tijekom 20. stoljeća te se nalazi u Arheološkom muzeju u Zagrebu.⁶

Četiri stoljeća rimske vladavine ostavila su brojne tragove i dokaze o prisutnosti, no ne na prostoru Lipika, već okolnim lokacijama. Ipak, potvrda o postojanju Lipika u rimsko vrijeme jest cesta koja je prolazila današnjim prostorom grada. Brojni autori (Matija Petar Katančić, Luka Ilić Oriovčanin, Rudolf Horvat, Ernest Kramberger, Milan Šenoa i András Graf) tvrdili su kako je rimski naziv *Aquae Balissae* zapravo naziv za Lipik, što je diskutabilno jer je na području Daruvara pronađeno mnoštvo rimskih ostataka s potvrdom antičkog imena Daruvara. Ipak, na prostoru Lipika nikada nisu izvršena sustavna arheološka iskapanja tako da i dalje ostaje pitanje antičkoga imena Lipika: *Aquae Balissae* ili *Thermae Iasorvenses*?⁷ Važno je spomenuti, kako je antičko naselje *Aquae Balissae* bilo političko-upravno sjedište ilirsko-keltskog plemena Jasa,⁸ a prema najnovijim istraživanjima u krugu od 30 km od Daruvara nalazilo se nekoliko istoimenih naselja što produbljuje nedoumice oko lociranja *Aquae Balissae*.

Srednji vijek obilježavaju brojna ratna previranja uzrokovana migracijama plemena Huna, Avara, Gota i u konačnici Slavena. Osvajanjem Slavonije 1091. godine uslijedila su stoljeća Ugarske dominacije prostorom. Usprkos oskudnim dokazima o događanjima u srednjem vijeku, postoje potvrde o korištenju naziva „*regnum Sclavoniae*“⁹ što ukazuje na formiranje geografskog naziva Slavonija te dokumenti prema kojima je prihvaćena teza kako je Lipik pripadao Zagrebačkoj biskupiji i vlastelinstvu Bijela stijena.¹⁰

⁶ Vukić, Gordan, „E-povijest Pakračko-lipičkog područja“, Grad Sirač, www.sirac.hr, 21-23, 25.05.2016.

⁷ Herman Kaurić, Vijoleta, „Nekoć slavno lječilište“, *Hrvatska revija*, 1, 2010., 36.

⁸ Vukić, 21.

⁹ Isto, 26.

¹⁰ Herman Kaurić, „Nekoć slavno lječilište“, 36.

Sredinom 16. stoljeća iz ugovora između Nikole Zrinskoga i Stjepana Frankopana doznaje se kako je imanje Pakrac s utverdama Kukunjevac i Bujavica na području Lipika pripadalo Nikoli Zrinskome.¹¹

Prodiranja Osmanlija prema zapadu tijekom 15. i 16. stoljeća rezultirale su osvajanjem Slavonije kao i podjelom na upravne jedinice: Srijemski, Požeški i Sandžak Začasna/Pakrac/Cernik. Tako je i područje današnjeg Lipika pripalo pod potonji sandžak. Iz perioda osvajanja Osmanlija postoje prva svjedočanstva o korištenju izvora termomineralne vode. Prethodni navod dokazuju zapisi Ivana Kapistrana iz 1517., gdje je među ostalim zapisano kako su Osmanlije poharale sve osim „svetoga vrela“.¹² Osmanska vladavina trajala je od 1544. do 1691. godine, a Lipiku nije donijela napredak, ponajprije zbog toga što je pozicija Pakračkog sandžaka na granici za posljedicu imala konstantna razaranja, tako da od materijalne ostavštine iz navedenog perioda nije ostalo ništa.¹³ Godine 1691. vojska predvođena pukovnikom Hofkirchenom oslobodila je utvrdu Pakrac čime počinje novo razdoblje u povijesti grada Lipika.

Popis stanovništva iz 1698. godine donosi brojne korisne podatke o Pakracu, a tako i Lipiku kao posjedu Pakraca. Važno je spomenuti kako se stanovništvo uglavnom bavilo poljoprivredom, dok su rijetki obrtnici i trgovci djelovali u samom Pakracu. Prema Juliju Kempfu, Pakrac je 1761. godine imao 111 drvenih kuća i 863 stanovnika, od kojih je dvije trećine bilo katoličke, a trećina pravoslavne vjeroispovijesti.¹⁴

¹¹ Vukić, 39.

¹² Herman Kaurić, „Nekoć slavno lječilište“, 37.

¹³ Isto, 37.

¹⁴ Vukić, 56.

2. IMANJE LIPIK U VLASNIŠTVU BARUNA AB IMSENA I BARUNA TRENKA

Proces prelaska svih imanja iz vlasništva Dvorske komore u posjed plemićkih obitelji i vjerskih institucija odvijao se u dva dijela. Od kraja 17. stoljeća do 1707. godine i od 1721. do 1730. godine. Slijedom navedenoga, 11. listopada 1728. godine kralj Karlo III darovnicom poklanja imanje Pakrac, uključujući i Lipik, Joannu Theodoru barunu ab Imsenu.¹⁵ Tako je uspostavljeno vlastelinstvo Pakrac s 35 sela i Pakracom. Strani vlastelini obično nisu boravili na vlastelinstvima u Slavoniji, već su naloge slali upraviteljima iz rezidencija u Beču i diljem Monarhije. Iz razdoblja baruna ab Imsena poznata su dva upravitelja: Ivan Ivanović i Johann Frantz Pierenth koji je 1736. sastavio popis stanovništva, ponajprije zbog ubiranja poreza. Iz popisa je vidljivo kako je to i dalje agrarni kraj s 27 trgovaca i 90 obrtnika koji djeluju u Pakracu.¹⁶

Barun ab Imsen nije pretjerano mario za razvoj imanja Pakrac, već je samo ubirao poreze što je dovelo do nezadovoljstva potlačenog seljaštva, a posljedično i brojnih buna, sve redom ugušenih.

Godine 1732. vlastelinstvo Pakrac kupio je barun Ivan Henrik Trenk čime započinje povoljnije razdoblje za Pakrac i 36 pripadajućih sela. U periodu do 1737. godine, kada je Vojnu krajinu poharala kuga, vlastelinstvo je polagano raslo, a izgrađen je i vlastelinski dvorac za boravak baruna Trenka i njegove obitelji. Od kuge je umrlo dosta stanovništva vlastelinstva Pakrac kao i Trenkova obitelj, nakon čega barun Trenk sa svojim ratnicima, odlazi na ratišta diljem Europe.¹⁷ Zbog zločina počinjenih na ratištima barun Trenk zatvoren je u Spielbergu pokraj Brna u Češkoj, a nepostojanje izravnih nasljednika rezultiralo je preuzimanjem uprave nad vlastelinstvom od strane Dvorske komore.¹⁸

¹⁵ Herman Kaurić, „Nekoć slavno lječilište“, 37.

¹⁶ Vukić, 59.

¹⁷ Isto, 65.

¹⁸ Isto, 65.

3. LIPIK U VLASNIŠTVU GROFOVA JANKOVIĆ

Vlasnik vlastelinstva Pakrac koji je prethodio dolasku grofova Janković bio je Mihajlo barun Sandor de Slavinic, a posjed je dobio na poklon od kraljice Marije Terezije. Važno je spomenuti kako se vlastelinstvo Pakrac i dalje razvijalo što dokazuje i dolazak turskih trgovaca, ali i šest obrtnika. Petorica obrtnika bavili su se izradom kotlova što se može povezati s proizvodnjom i prodajom rakije. U razdoblju od 1700. do 1777. godine izvršena su tri popisa trgovaca iz kojih proizlazi kako je na području Pakraca djelovalo 14 carskih trgovaca. Većina trgovaca doselila se u razdoblju od 1755. do 1769. godine. Među ostalim trgovalo se žitaricama, vinom i rakijom.¹⁹

3.1. Doba Antuna Jankovića

Razdoblje prosperiteta za imanje Pakrac, a time ujedno i za Lipik počelo je 1760., kada je Antun Janković kupio imanje kao uvjet za obnašanje javnih službi u Požeškoj županiji.²⁰ Obiteljski arhiv obitelji Janković govori o njihovom ugarskom podrijetlu kao i plemićkom rodu. Jankovići su obnašali visoke dužnosti u Monarhiji te bili bliski s pripadnicima kraljevske obitelji. Kupovinom vlastelinstva Sirač, Daruvar i Pakrac dodijeljena su mu tri mjesta u Ugarskome saboru čime je ostvario pravo nošenja naslova *de Daruvar*. Naslov se odnosio na mađarski naziv za ždrala (*dar*), koji se nalazi u grbu Jankovića. Valja spomenuti kako niti jedan nasljednik Antuna Jankovića nije obnašao toliko visokih dužnosti.

Godine 1773. varaždinski liječnik Joannis Baptistae Lalangue je na proputovanju Slavonijom istražujući izvore ljekovite vode boravio i u Lipiku te napravio zapis o ljekovitosti lipičke vode. Navedena godina uzima se početkom razvoja Lipika kao sela u lječilište i turističku destinaciju, a zapis liječnika Lalanguea ujedno je i prvi pisani dokument o ljekovitosti izvora.²¹ Prikupljene uzorke vode Lalangue je poslao na analizu profesoru Henrichu Johannu von Crantz u Beč, koji je izvršio kvalitativnu

¹⁹ Vukić, 68.

²⁰ Isto, 70.

²¹ Kliček, 18.

analizu i opisao prve indikacije za liječenje te upisao, 1777. Lipik u knjigu o ljekovitim izvorima Habsburške Monarhije.²²

Krajem 18. i prvih desetljeća 19. stoljeća Slavonijom i Srijemom putovali su brojni putopisci prošavši tako i kroz Lipik. Jedan od njih bio je i Fridrich Wilhelm von Taube, carski i kraljevski savjetnik. Taube je kao gost na Jankovićevu imanju kratko boravio u Lipiku te zapisao: „ovo je mjesto ipak jako posjećeno, budući da Iliri, kad obole, rijetko uzimaju druge lijekove osim tople kupke, pa i kad su zdravi vole se često kupati, čak i zimi.“²³ Također, zapisao je kako u Lipiku postoje brojni izvori vode koja pršti u zrak vrijući, ali i kako voda nije pitka.²⁴ Učestalost kupanja lokalnog stanovništva šokirala je Taubea, jer takvo ponašanje nije bilo uobičajeno u višim slojevima društva, a kamoli među seljaštvom. Prema Taubeu ljekovita voda skupljala se iz jednog izvora nad kojim je bila podignuta velika zgrada s tri kupaonice.²⁵

Nakon stručne potvrde o ljekovitosti vode iz Lipika, prva mjerenja temperature vode 1782. na samom izvoru izveli su profesori prirodnih znanosti na Kraljevskom sveučilištu u Budimu Matija Piller i Ludovik Mitterpracher. Profesori su, također, naveli i imena četiriju kupelji: Opća, Grofovska, Gospojina i Episkopska, a sama imena govore kome su bile namijenjene.²⁶ Prema zapisima profesora temperatura vode u Gospojinoj kupki iznosila je 38° C do 51° C u pučkom, općem kupalištu. U Episkopovoj kupelji temperatura vode bila je 41,4° C, dok je u Grofovoj iznosila 40° C. Voda u Grofovoj kupelji razlikovala se od ostalih mliječnom bojom i intenzivnijim mirisom.²⁷ Važno je spomenuti kako je voda izvirala iz četiri izvora te miješajući se s površinskom vodom otjecala u bazene za kupanje. Zbog toga se količina i temperature mijenjala ovisno o godišnjim dobima. Problem tadašnjem punjenju bazena stvaralo je i slabi protok vode, ali i hlađenje pa se stoga voda cijevima dovodila iz rijeke Pakre što je utjecalo na učinkovitost ljekovite vode.²⁸

Bitna informacija vezana za razvoj turizma u Lipiku jest i činjenica da se uz kupalište nalazila gostionica u kojoj se moglo noćiti. Nakon razbojničkoga napada

²² Herman Kaurić, „Krhotine povijesti“, 103.

²³ Herman Kaurić, „Nekoć slavno lječilište“, 37.

²⁴ Vukić, 86.

²⁵ Kliček, 19.

²⁶ Herman Kaurić, „Krhotine povijesti Pakraca“, 177.

²⁷ Vukić, 86.

²⁸ Herman Kaurić, „Nekoć slavno lječilište“, 37.

1773. godine tijekom kojeg je gostionica opljačkana, a posjetitelji pobijeni, većina budućih posjetitelja ipak se odlučila za noćenje u Pakracu.²⁹

Iznimnu važnost u razvoju Lipika ima etabliranje Pakraca kao obrtničkog središta Jankovićeve vlastelinstva. Neposredni utjecaj na razvoj Lipika imalo je pakračko sjecište glavne zemaljske ceste između Zagreba i Osijeka te ceste koja je iz Gradiške i Daruvara vodila u Varaždinski generalat. Zemaljska cesta imala je vrlo važnu ulogu u razvoju cjelokupne Slavonije, a bila je prohodna cijelim putem za sve vrste prometa uključujući i teška kola.³⁰

Začetci razvoja Lipika vezni su za grofa Antuna Jankovića koji 1789. umire i biva sahranjen u obiteljskoj grobnici u Csepreghu, a stečena imanja naslijedio je njegov brat Ivan Janković.³¹

3.2. Doba Ivana Jankovića

O ulaganjima grofa Ivana Jankovića u Lipik ne postoje pisani podaci, ipak do današnjih dana održale su se legende o njegovoj kćeri Jelki koja ima posebno mjesto u povijesti Lipika. Jelka je voljela boraviti u Lipiku pa su prema njenom imenu nazvana dva mjesta u perivoju: Jelkina klupa i Jelkin brijeg. Spomenuta klupa bila je omiljeno Jelkino odmaralište nakon šetnji perivojem, a nalazila se, i još uvijek se nalazi, ispred Mramornih kupki. Jelkin brijeg je strmi, umjetno podignuti brežuljak na čijem vrhu se nalazi(la) drvena sjenica s klupama. Brežuljak obrastao grmljem i stablima skrivao je posjetitelje od pogleda prolaznika, usprkos tome što se nalazi usred perivoja. Sjenicu je, navodno, dao sagraditi Ivan Janković kako bi njegova kći mogla nesmetano uživati u glazbi iz obližnjega glazbenoga paviljona (Slika 1.).³²

²⁹ Vukić, 86.

³⁰ Kliček, 20.

³¹ Palavra, Zdravko, *Jankovići Daruvarski*, Grad Daruvar, Daruvar, 2013., 35.

³² Herman Kaurić, „Nekoć slavno lječilište“, 37.



Slika 1. Jelkin brijeg s jezercem i otočićem početkom 20. stoljeća
(Izvor: www.takodobra.com)

3.3. Doba Izidora Jankovića

Oporučeno, upravljanje imanjem, Ivan Janković ostavlja svojoj supruzi Alojziji do punoljetnosti djece, odnosno nasljednika Izidora. U periodu vladavine Izidora Jankovića u Lipiku su izgrađene reprezentativne građevine i perivoj koji će kasnije biti nositelji razvoja lječilišta i turizma.

Rapidni razvoj Lipika počinje već 1820. kada započinje gradnja kupališne zgrade s tri kupelji: Opća kupelj, Kupelj od čardaka i Mala kupelj, a u zasebnoj zgradi nalazila se Episkopska kupelj s velikim bazenom od tesanoga kamena. Godine 1839. profesor Daniel Wagner provodi prvu kvantitativnu analizu lipičke termalne vode te utvrđuje veliku količinu joda što je lipičke izvore činilo jedinstvenima u Europi³³. U periodu od 1820. do 1850. izgrađena je i putnička postaja s gostionicom smještenom na križanju putova iz Zagreba u Banskoj Hrvatskoj i Nove Gradiške u Vojnoj krajini. Spomenuta gostionica kasnije je nazvana *Gasthaus zur Quelle*, a uz

³³ Kraml, Oto, „Bolnica Lipik kroz stoljeća“, *Hrvatska revija*, 1, 2010., 45.

nju je kasnije izgrađen mali hotel *Althaler* s 14 soba.³⁴ Oko spomenute gostionice se kasnije formirala jezgra današnjeg Lipika.

Nedaleko Lipika, 1843. godine Izidor Janković dao je izgraditi veliku ergelu Izidorovac, ponajprije zbog značaja konjogojstva na vlastelinstvima, ali i prestiža. Važno je spomenuti kako su konji na Izidorovcu uzgajani za jahanje i lov, ali i potrebe vojske Habsburške Monarhije.³⁵ Područje oko ergele i danas je poznato pod nazivom Izidorovac.

Godine 1849. Izidor upravu imanjem predaje sinu Juliju te za osam godina umire i biva sahranjen u obiteljskoj grobnici u Stražemanu.³⁶

3.4. Doba Julija Jankovića

Grof Julije Janković nije pretjerano brinuo o toplicama u Lipiku, već ih je dao u najam. Ipak, sredinom 19. stoljeća Lipik se profilira kao kupališno središte, dok se susjedni Pakrac razvija kao političko, sudbeno, prosvjetno, zdravstveno i obrtničko središte, što dakako utječe i na sam razvoj Lipika.

Nakon ukidanja kmetstva 1848. godine Julije Janković našao se u poteškoćama oko upravljanja imanjem te je 19. prosinca 1861. pakračko vlastelinstvo prodao francuskim trgovcima drvetom tvrtki Henry- D´Hereux – Gibal.³⁷ Trgovci drvetom nisu pokazali interes za daljnja ulaganja u kupalište i razvoj turizma u Lipika te su ga stoga već 1867. prodali bačvaru Antonu Knollu iz Vukovara.³⁸

Šezdesetih godina 19. stoljeća Lipik je činilo 30 kuća s 228 stanovnika. Kupališni dio sačinjavale su trošne dašćare gdje se liječio narod iz okolice, ali i dvije nove kupališne zgrade s četiri izvora, hotel, a u mjestu je poslovalo nekoliko gostionica. Godišnje je Lipik posjećivalo oko 400 gostiju,³⁹ a pojedini putopisci opisivali su ga kao močvarno mjesto. Međutim, nastavkom razvoja i proširenjem kanalizacijskoga

³⁴ Maruševski, Olga, „Belle epoque u srcu Slavonije“, *Život umjetnosti*, 1992., 45.

³⁵ Kliček, 22

³⁶ Palavra, 45.

³⁷ Kliček, 23.

³⁸ Kraml, „Bolnica Lipik kroz stoljeća“, 42.

³⁹ Kliček, 22.

sustava stanje se poboljšalo, što dokazuju i zapisi dr. Hinka Kerna o Lipiku kao mjestu ugodne klime i zdrave okoline.

Godine 1867. kada Knoll kupuje vlastelinstvo Pakrac i zapušteno lječilište Lipik predstavlja prekretnicu za razvoj Lipika. Lipik ulazi u „zlatno doba“ svoga postojanja, a time i u sljedeću fazu razvoja turizma, takozvanu „fazu znatiželje“ obilježenu putovanjima pripadnika viših slojeva društva u potrazi za nepoznatim.⁴⁰

⁴⁰ Vukonić, 20-23.

4. PROSPERITETNO RAZDOBLJE OD 1867. DO PRVOG SVJETSKOG RATA

Dolaskom Lipika 1867. godine pod vlasništvo Antona Knolla započinje razdoblje prosperiteta i uspona među najznačajnija lječilišta srednje Europe. Sanacijom močvarnog zemljišta oko kupališnog kompleksa poboljšani su uvjeti boravka u toplicama, no tek rješavanjem ujednačenog dotoka termalne vode Lipik je mogao započeti s komercijalizacijom lječilišnih usluga.⁴¹ Knoll je, također, uložio u izgradnju velikoga svratišta s dvoranom za goste, uredio je perivoj, doveo poštansku, a za vrijeme sezone i brzojavnu postaju u Lipik.⁴²

Temelj za daljnji razvoj bilo je osiguravanje konstantne količine termomineralne vode. Slijedom navedenog, početkom 1869. godine započelo je bušenje arteškoga bunara. Za izvedbu navedenog posla angažiran je rudarski inženjer Vilmos von Zsigmondy iz Budimpešte. Bunar je ručno bušen uz minimalnu tehničku podršku u blizini postojećih prirodnih izvora na dubinu od 234,7 metara sa stalnom temperaturom vode od 64° C. Bušotina termomineralne vode u Lipiku bila je jedna od prvih takvih o ovom dijelu Europe. Bušenje bunara trajalo je do početka 1870. godine. Nad novonastalim izvorom sagrađen je mali paviljon sa slavinom, danas Antunovo vrelo, za potrebe građanstva kako bi se voda mogla ispijati na licu mjesta u sklopu propisanog liječenja.⁴³ U samom početku dnevni prtok vode iznosio je 15 000 hl da bi se presušivanjem površinskih izvora ustalio na 5900 hl dnevno što je bilo dostatno za tadašnje potrebe lječilišta i razvoja turističke djelatnosti.

Godine kada je iskopan bunar, sagrađene su i nove kupke „kačne“ i „kamene“.⁴⁴ Stabilan dotok vode i izgradnja lječilišnih zgrada potakla je rast turističkih posjeta. Tako je 1872. u lječilištu boravilo 486 gostiju, a 1876. godine 776, iz svih dijelova Monarhije što dokazuje rapidan rast posjećenosti, ali i prepoznavanje vrijednosti toplica u cijeloj tadašnjoj državi. Važno je spomenuti kako je turistička sezona trajala od početka svibnja do listopada.⁴⁵

Hotel *Garni* kasnije prozvan *Kurhotel*, prvi je smještajni objekt izgrađen 1872. unutar lječilišnog kompleksa. To je bio objekt na dva kata s 86 soba, a ubrzo je

⁴¹ Herman Kaurić, „Nekoć slavno lječilište“, 38.

⁴² Kliček, 23.

⁴³ Kliček, 24.

⁴⁴ Herman Kaurić, 38.

⁴⁵ Kliček, 25.

podignut i manji hotel *Depadance*. Doktor Schwartz u svome izvješću iz 1875. godine navodi kako u lječilišnom kompleksu postoje tri smještajna objekta s 86, 17 i 10 soba, a van kompleksa postoji još 56 privatnih smještajnih jedinica.⁴⁶

Izgradnja smještajnih objekata potakla je i proširenje te uređenje perivoja. Tako su gosti uz odmor na brojnim klupama nakon dugih šetnji, svako jutro i večer, uživali u kupališnoj glazbi, ali i kupališnom restoranu s dobrom hranom po pristupačnom cijenama te se informirali iz 25 novina na pet jezika: hrvatskom, njemačkom, mađarskom, talijanskom i francuskom.⁴⁷ Godine 1905. u Lipiku počinju izlaziti prve lokalne novine *Compas*. Izlazile su svake nedjelje ujutro i dijeljene su besplatno po stanovima i javnim zgradama.⁴⁸ Kako se o ljekovitosti lipičke vode znalo u cijeloj Monarhiji, ali i u Europi, 1875. godine počinje se s flaširanjem i distribucijom termalne vode za sve koji osobno nisu mogli doći u lječilište. Voda se do 1918. godine plasirala pod imenom *Lipiker tehermalquelle* i *Lipiki hevviz* po cijeloj Monarhiji, nekim europskim zemljama pa čak i u Americi.⁴⁹ Vrlo validan podatak jest kako početkom 20. stoljeća u ravnateljstvu lječilišta mogao naručiti sanduk s 25 boca vode koje su bile transportirane poštom do naručitelja,⁵⁰ a već 1876. dr. Kern zapisuje: „Lipikova voda razaslana je u sve strane svijeta i to sa 2000 više, nego u prošloj godini“,⁵¹ te izvještava kako je: „Prošla kupeljna sezona u Lipiku godine 1876. trajala 5 mjeseci, i to od 1. svibnja do 15. listopada, za koje je vrijeme 776 bolesnika liečeno, i to 482 mužkarca, 294 ženskinje.“⁵²

Važno je napomenuti kako je Knoll u Lipik pozvao doktore A. Holtzera i vukovarskog fizika Hinka Kerna, koji su zaslužni za obnovu i razvoj lječilišta pa tako i lječilišnog turizma. Objavom brošure na njemačkom jeziku 1881. godine, doktor Kern je potaknuo zanimanje europskih liječnika i znanstvenika za lipičku vodu. Tako su se analizom vode bavili sveučilišni profesori iz Budimpešte, ali i kemičar iz laboratorija Curie u Parizu. Vrijednost lječilišta prepoznao je i strani kapital, poglavito nakon osnivanja društva dioničara od strane doktora Holtzera. Cilj osnivanja društva bio je

⁴⁶ Kliček, 25.

⁴⁷ Herman Kaurić, „Nekoć slavno lječilište“, 39.

⁴⁸ Kliček, 81.

⁴⁹ Kliček, 27.

⁵⁰ Herman Kaurić, „Nekoć slavno lječilište“, 39.

⁵¹ Kraml, 46.

⁵² Zelić, Juraj i Crnjac, Tomislav, *Park u Lipiku*, Javna ustanova za upravljanje zaštićenim područjem Požeško-slavonske županije, Požega, 2012., 113.

poboljšati opće financijsko stanje grada i lječilišta. Na čelu društva bili su profesor Balassa iz Pešte i profesor Sigmund iz Beča.⁵³

U nastojanjima da izvijesti europske liječnike i znanstvenike o progresu lipičkih toplica i pozitivnim učincima termalne vode, doktor Kern 1877. godine objavljuje knjigu *Jodna kupelj Lipik i njezine toplice*. U knjizi, osim geopolitičkog smještaja Lipika i povijesti grada, navodi posebnosti termomineralne vode u odnosu na ostale slične izvore u Monarhiji. Tako kao posebnosti ističe toplinu termalnog izvora, veliku količinu joda, natrija i spojeva ugljika, ali i malu količinu spojeva sumpora što vodu čini lako probavljivom i pogodnom čak i za djecu. Sastav vode pogodio je liječenje velikog broja bolesti te za opći oporavak tijela nakon intenzivnog liječenja bolesti poput sifilisa, a posebno intenzivan utjecaj imao je na liječenje kroničnih uplata poput reume, gihta, rahitisa i išijasa. Prema zapisima tadašnjih doktora dovoljno je bilo provesti sezonu ili dvije u toplicama i bolest bi u potpunosti nestala, ukoliko ne, stanje bolesnika uvelike bi se poboljšalo.⁵⁴

Izgradnjom željezničke pruge Barcz – Virovitica – Pakrac, lječilište Lipik postalo je još bliže posjetiteljima iz Monarhije i europskoj klijenteli. Pruga je izgrađena 1885. godine, a omogućila je posjetiteljima brži dolazak kočijom iz Pakraca, za razliku od cjelodnevnog putovanja lošim putovima iz Zagreba.⁵⁵

4.1. Zlatno doba Lipika i njegovog lječilišta

Dolaskom pruge u Pakrac, došli su i novi vlasnici Lipika, peštanski liječnici Joseph Deutsch i Ernest Schwimmer. Lipik je u posjedu Antona Knolla zaista napredovao, no pravi uzlet dogodio se ulaskom mađarskog kapitala u grad. Mađarski liječnici pretvorili su Lipik u mondano odmaralište srednje Europe, gdje su ljudi osim na liječenje dolazili zbog zabave i bijega iz industrijom zagađenih gradova.⁵⁶ Novi vlasnici poslali su uzorke vode na analizu doktoru Belli Lengyelu sa Sveučilišta u Budimpešti, a on je samo potvrdio prijašnje rezultate mjerenja.

⁵³ Kliček, 27.

⁵⁴ Herman Kaurić, „Nekoć slavno lječilište“, 39.

⁵⁵ Isto, 39.

⁵⁶ Hihlik, Jelena, „Lipik“, *Od blatne kupke do wellnesa*, ur. Nataša Babić, Hrvatski muzej turizma, Opatija, 2010., 39-43.

Potvrđeni rezultati i angažman novih vlasnika rezultirali su promidžbom Lipika kao jedinog hipertermalnog jodnog izvora u Europi. Dakako, postojao je još jedan jodni izvor, ali hladan. S obzirom na nepostojanje antibiotika i drugih medikamenata koji bi spriječili razvoj bakterijskih bolesti, jod je bio vrlo bitan u liječenju infekcija i spolnih bolesti, što je doprinijelo boljem plasmanu lipičke vode, ali i prepoznavanju toplica.⁵⁷ O plasmanu lipičke vode govori i promotivna poruka u *Glasniku društva slavonskih liečnika*, 5. ožujka 1877., u kojoj izvjesni ljekarnik Gobetzky iz Osijeka, osim općih informacija o vodi, navodi kako je u njegovoj ljekarni lipička voda uvijek „frižka“.⁵⁸

O prepoznatljivosti Lipika kao mondenog lječilišta govori i podatak kako je sam grad često fotografiran za različite publikacije te razglednice. Ekskluzivnost lječilišta potvrdili su i brojni poznati posjetitelji među kojima su car Franjo Josip, glazbenici Šaljapin i Caruso te pjevač Tino Pattiera.⁵⁹

Spajanjem Lipika na željezničku mrežu izgradnjom pruge Zagreb - Dugo Selo – Novska preko Banove Jaruge do Virovitice posjetiteljima iz cijele Monarhije omogućen je izravan dolazak do toplica. Željeznička postaja navedene pruge otvorena je 1897. godine, a putnicima nisu smetala duga putovanja ponajprije zbog udobnosti vagona.⁶⁰

U tom periodu nastaju reprezentativni kupališni objekti, za ugošćavanje bogatih gostiju, poput *Rimske* i *Mramorne* te *Salonske* kupke koje su trebale snažiti tijelo, a 1892. sagrađen je *Wandelbahn*. Potonja građevina bila je natkriveno šetalište napravljeno od drveta i metala dugo 85 metara s glazbenim paviljonom u središtu i brojnim radnjama poput cvjećarnice, fotografa, slastičarnice, papirnice i trgovine mješovitom robom. Svrha šetališta bila je omogućiti društveni život bez obzira na vremenske uvjete, ali i provođenje propisane terapije bez prekida što je bilo omogućeno dovođenjem termalne vode do šetališta kako gosti ne bi morali do najbližeg izvora (Slika 2.).⁶¹

⁵⁷ Herman Kaurić, „Nekoć slavno lječilište“, 39.

⁵⁸ Kraml, „Bolnica Lipik kroz stoljeća“, 46.

⁵⁹ Hihlik, 44.

⁶⁰ Herman Kaurić, „Nekoć slavno lječilište“, 39.

⁶¹ Isto.



Slika 2. Wandelbahn početkom 20. stoljeća
(Izvor: www.matica.hr)

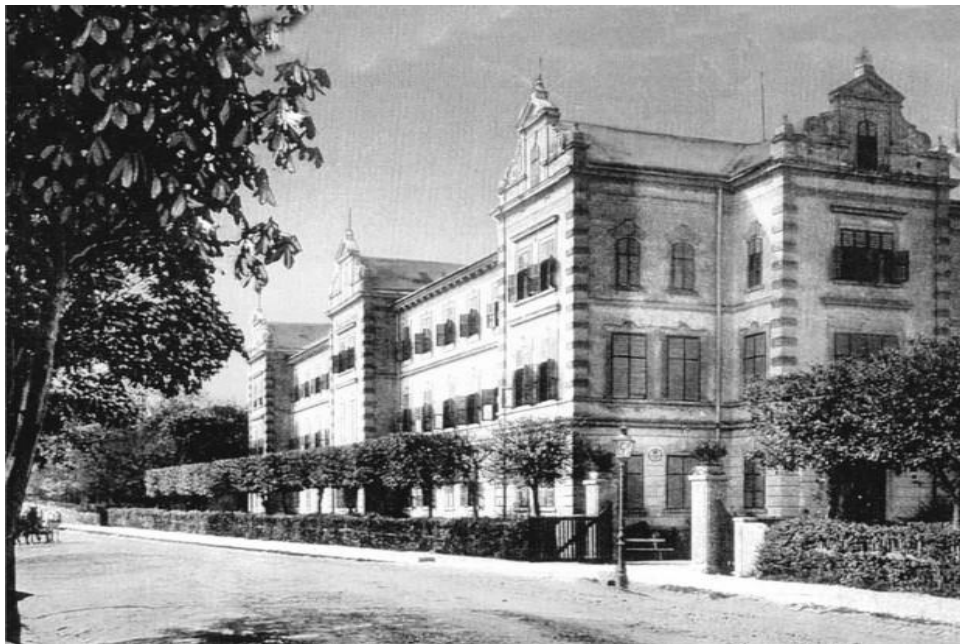
Godine 1893. po nacrtu mađarskog arhitekta Gustava Ratha gradi se Kursalon s kavanom i plesnom dvoranom prepoznatljiv po monumentalnoj kupoli. Objekt je građen u stilu visoke renesanse s ostakljenim krilima koja mu daju lakoću i prozračnost, a kopija je, u nešto manjim dimenzijama, građevine podignute u bečkom Gradskom parku. Kursalon je dodatno obogatio turističku ponudu pružajući posjetiteljima mogućnost uživanja u dodatnim sadržajima poput kasina s ruletom, salonom s klavirom s ulazom iz parka rezerviranim samo za dame, plesnom i koncertnom dvoranom, kavanom i restauracijom (Slika 3.).⁶²



Slika 3. Kursalon krajem 19. stoljeća
(Izvor: www.lipik.hr)

⁶² Puhmajer, Petar, „Istraživanja Kursalona u Lipiku“, *Godišnjak hrvatskog restauratorskog zavoda*, 1, 2010., 47-57.

Stari hotel Grani obnovljen je u stilu renesanse te mijenja ime u Kurhotel, a do njega je sagrađen manji hotel Depadance. Dolazak do pet kupališnih zgrada bio je moguć pošljunčanim stazama kroz neobarokni perivoj površine 10, 4 hektara. Dio urbanističke cjeline koju čine Kursalon, Wandelbahn, Mramorne i Kamene kupke te Kurhotel je i neobarokni perivoj obilježen geometrijskom prostornom organizacijom i šišanim oblicima vegetacije. Ostatak perivoja nosio je obilježja romantičarskih perivoja kasnog 19. stoljeća, dok cijeli prostor krasi skladni odnosi između šumskih i livadnih površina, grupe stabala i građevinskih objekata, maštovito vođene staze i brojni vrtni objekti. Romantičarskom ugođaju parka doprinosili su različiti vrtni objekti poput paviljona, sjenica, pergola, odmarališta te drvoredi tipa grabić-put. U blizini Kursalona nalazilo se jezerce s otočićem neposredno uz *Jelkin brijeg*, na zapadnom rubu perivoja smjestila se vrtlarija s vrtlarovom kućom i staklenicima, a na istočnom dijelu bila su dva teniska igrališta (Slika 4.).⁶³



Slika 4. Kurhotel početkom 20. stoljeća
(Izvor: www.compas.com.hr)

Uprava kupališta nastojala je privući što više imućnijih gostiju podizanjem kvalitete usluge i vanpansionske ponude. U promotivnim porukama naglašavalo se kako je Lipik mjesto za liječenje svih, što dokazuje i raznovrsnost ponude usklađene

⁶³ Kliček, 55.

s mogućnostima svakog posjetitelja. Ipak, usprkos promoviranju kao mjesta za svakoga, Lipik je bio stjecište imućnoga svijeta koji je ljeta provodio dokoličareći u mondenim lječilištima diljem Monarhije, gdje je boravak bio stvar prestiža. Lječilište je postalo „Monarhija u malom“, ovdje su gosti mogli uživati u bečkom i peštanskom kulinarstvu, praškom slastičarstvu te glazbi različitih vrsta (vojnički, klasični, tamburaški, vokalni i ciganski sastavi), uz začim Istoka odnosno Osmanskoga Carstva što je značilo janjetinu sa raznja i tursku kavu kao dio ponude.⁶⁴

Zahtjevniji gosti i veća posjećenost doprinijeli su izgradnji niza infrastrukturnih sadržaja usklađenih s vremenom. Tako se 1894., samo 6 godina nakon New Yorka, u Lipiku izgradila parna elektrana za rasvjetu parka i lječilišnoga kompleksa čime je Lipik postao jedno od prvih elektrificiranih naselja u Slavoniji i Hrvatskoj. Do 1929. godine Lipik je u potpunosti elektrificiran, a mreža je produžena prema Filipovcu.⁶⁵

Navedeni podatci govore kako je Lipik postao značajno lječilište i turističko mjesto u Monarhiji. Tome u prilog ide i posjećenost lječilišta u odnosu na broj stanovnika. Godine 1890. Lipik je imao 814 stanovnika, a 1910. tek 1188 stanovnika, dok se posjećenost grada na godišnjoj razini u zlatno doba od 1890. do 1914. kretala od 4000 do 5000 ljudi⁶⁶. Dokaz o multinacionalnom značaju Lipika kao lječilišta jest i knjiga gostiju iz 1899. u kojoj su zabilježeni gosti iz Njemačke, Francuske, Italije, Srbije, Rumunjske, Bugarske, te čak Japana.⁶⁷ Rezimirano, Lipik je bio suvremeno europsko mjesto s ne toliko suvremenom okolicom.

Važno je spomenuti kako su vlasnici Lipika, počevši s Jankovićima, poticali imigraciju stanovnika iz drugih dijelova Monarhije (današnje Češke, Mađarske, Italije). Doseljenici, većinom obrtnici, dolazili su na poziv vlasnika Lipika i doprinosili gospodarskom i turističkom razvoju grada.⁶⁸ Iz zapisa i promotivnih poruka u ondašnjim novinama vidljivo je kako su većinom doseljenici otvarali različite radnje. Dolazak gostiju različitih zahtjeva potaknuo je diferencijaciju ponude. Tako je u Lipiku krajem 19. i početkom 20. stoljeća djelovala Plenska pivana i slastičarna, Turska kavana i bordel Kolumbija. Usto, Simon Reriss otvorio je obrt za iznajmljivanje „samovoznih kola i bicikala“, dakako nalazile su se ovdje i mesnice,

⁶⁴ Herman Kaurić, „Nekoć slavno lječilište“, 40.

⁶⁵ Kliček, 59.

⁶⁶ Herman Kaurić, „Nekoć slavno lječilište“, 40.

⁶⁷ Kliček, 60.

⁶⁸ Isto, 32-39.

brijačke radnje, trgovine mješovitom robom, postolarske radnje, staklarske radnje, zlatare, ugostiteljski objekti, krojačke radnje i niz drugih obrta.⁶⁹

Ustanove javne namjene poput škole, općine i pošte nastaju potkraj 1880-ih, dok je barokna crkva sv. Franje Asiškoga izgrađena 1793. godine na temeljima starije građevine. Urbanom izgledu Lipika doprinijela je i gradnja brojnih vila i malih pansiona (Belvue, Švicarac, Farkaš i Lifkay) u secesijskom stilu uz prometnicu prema Okučanima.

Uz otvaranje obrta, osnivala su se i različita društva, udruge, organizacije poput Hrvatskog gospojinskog društva „Dobrotvor“ 1909. za pomoć i obrazovanje mladeži, a 1913. osnovano je Potporno društvo za židovske goste, dok je 1882. osnovano Dobrovoljno vatrogasno društvo.⁷⁰

Prvi svjetski rat označio je kraj zlatnog perioda Lipika, jest da je i kasnije bilo uspješnih godina, ali nikada toliko kao krajem 19. i početkom 20. stoljeća.

⁶⁹ Isto, 40-41.

⁷⁰ Isto, 62.

5. RAZDOBLJE IZMEĐU DVA SVJETSKA RATA

Tijekom rata većina smještajnih kapaciteta prenamijenjena je za brigu o ranjenim vojnicima, a stvaranjem nove države, Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca, lječilište Lipik prelazi u vlasništvo Zemaljske zaklade za suzbijanje tuberkuloze iz Zagreba. Prelaskom u nove ruke, devastirani grad i lječilište počinju se obnavljati. Neki od obnovljenih i novosagrađenih smještajnih objekata su: „Lipik“, „Pošta“, „Farkaš“, „Mahaček“ i „Zeleni dvor“ te Dječje lječilište kasnije pretvoreno u Dom za nezbrinutu djecu.⁷¹

Važno je spomenuti, kako je s novom vlasti obavljena i nova analiza vode. Godine 1921. Stanko Miholić ustanovio je da lipička voda sadrži minorne količine joda što se pripisalo nestanku jodnih svojstava protokom vremena. Slični ishod dogodio se prilikom mjerenja radioaktivnosti vode, kada je utvrđeno kako plina radiona ima samo u tragovima, za razliku od nalaza Belle Szilarda iz laboratorija Curie u Parizu iz 1906. godine.⁷²

Iako su dobre veze Lipika sa srednjom Europom oslabile uspostavljanjem nove države, već 1923. godine u Lipik dolazi 4000 gostiju kao u predratno razdoblje. Izgradnja Lipika se nastavlja te se tako uz prometnicu prema Pakracu, uz koju je postojala pješačka staza, grade brojne prizemnice, svratišta i gostionice. Uspostavljanje mogućnosti za poslovanje dovelo je do osnivanja obrtničkog ceha, 1922., naziva Mjesna organizacija saveza hrvatskih obrtnika, proizašlog iz zajedničkog udruženja Mješovitog ceha s pakračkim obrtnicima osnovanog 1814. godine. Samostalno obrtničko udruženje rezultiralo je osnivanjem Štednog kluba koji je djelovao do 1933., a godinu prije Lipičko udruženje obrtnika opet se udružuje s Pakračkim obrtnicima i djeluje pod imenom Prinudno udruženje obrtnika. Od 295 obrtnika, 102 djelovala su na području Lipika. Korisna informacija o stjecanju slike tadašnjeg Lipika jest činjenica kako je od 56 trgovaca u udruženju, čak 35 djelovalo u Lipiku. U Lipiku je djelovao po jedan fotograf, proizvođač bezalkoholnih pića, dimnjačar, proizvođač sportskih kapa, distributer mineralne vode i slastičar, tri

⁷¹ Isto, 78.

⁷² Herman Kaurić, „Nekoć slavno lječilište“, 40.

mesara i krojača, pet postolara, četiri brijača što dovoljno govori o prilagodbi obrtnika turističkoj djelatnosti.⁷³

Ergela lipicanaca osnovana u doba vladavine Izidora Jankovića pružala je dodatni sadržaj imućnim, a time i zahtjevnijim gostima. Ista je obnovljena 1938. kada je kupuje Uprava Savske banovine i proziva „Državna ergela Lipik“.⁷⁴

O etabliranosti Lipika govori i činjenica da su 1931. u Lipiku izlazile dvoje novine: *Compas* i novi informativni tjednik *Glasnik kupališta Lipik*, koji je iz tiska izlazio svake subote poslije podne.⁷⁵ Turistički sjaj predratnog razdoblja Lipik ponovno doživljava krajem 1930-ih godina, kada po broju gostiju postaje druga najposjećenija destinacija u tadašnjoj Jugoslaviji (Slika 5.).⁷⁶



Slika 5. Prvi i posljednji broj *Glasnika kupališta Lipik*
(Izvor: www.bolnica-lipik.hr)

Lipik je do kraja Drugog svjetskog rata bio poznat isključivo kao kupalište i lječilište te je cijeli razvoj bio usmjeren prema turističkoj djelatnosti, ipak multiplikativni efekt odrazio se na cjelokupni razvoj svih djelatnosti u Lipiku. U okolici

⁷³ Kliček, 78-79.

⁷⁴ Isto, 85.

⁷⁵ Isto, 81.

⁷⁶ Kraml, „Bolnica Lipik kroz stoljeća“, 44.

Lipika eksploatirane su bogate slavonske šume nakon čega su na istim zemljištima izgrađeni ribnjaci. Naravno, kao značajni promotivni glasnik lipičkog lječilišta bila je flaširana alkaloidna ljekovita voda „Antunov izvor“. Zbog intenzivnije gradnje razvila se graditeljska djelatnost, a otkrivena su i nalazišta plina kod sela Bujavice.⁷⁷

Razdoblje između dva svjetska rata u Lipiku je donijelo razvoj na svim poljima. Osim turističke djelatnosti progres su doživjele i ostale gospodarske grane kao i kultura te cjelokupna društvena organizacija. Etabliranje Lipika kao lječilišta, ali i gospodarski razvijenoga grada rezultiralo je boljim životnim standardom za stanovnike malog slavonskoga grada.

⁷⁷ Kliček, 83-84.

6. LIPIK U VRIJEME I NAKON DRUGOG SVJETSKOG RATA

Nakon uspješnog oporavka i ponovnog gospodarskoga uzleta dogodio se Drugi svjetski rat koji je na nekoliko godina zaustavio razvoj grada uz značajne devastacije. Lipikom su prolazile razne vojske i svatko je nešto uništio ili odnio. Kao i tijekom Prvoga svjetskoga rata u lječilišnim objektima bili su smješteni vojnici i policija, a grad je djelomično raseljen. O stanju lječilišta govori podatak kako je 1946., kada su primljeni prvi pacijenti, ondje radio tek jedan liječnik, jedna bolničarka i nekoliko kupeljarki i masera, a radilo se samo sezonski, tijekom ljeta.⁷⁸

Po završetku rata život u gradu organizira Narodnooslobodilački odbor do 1947., potom Narodni odbor pa Mjesni odbor u sastavu Kotara Daruvar, a zatim Kotara Pakrac. Godine 1963. Lipik postaje dio općine Pakrac, o čijem razvoju skrbi Mjesna zajednica, to jest njezin Savjet.

Poslijeratna obnova rezultirala je degradacijom vrijednosti povijesnog lječilišnog kompleksa što je poglavito uočljivo u pregrađivanju i dograđivanju objekata lječilišta kao primjerice mosta između nekadašnjih zgrada Depadance i Kurhotel te devastacija perivoja u kojemu je 1960. izgrađena nova bolnička zgrada. Nastavak stihijske gradnje i obnove nastavio se te je tako 1968. u istočno krilo Kursalona smještena punionica mineralne vode. Naravno, uz kupališni kompleks promjene su doživjele i reprezentativne gradske građevine poput nekadašnjeg hotela Lifkaj, koji je neuspješno estetski i graditeljski preuređen u hotel Begovaču. U kategoriju neuspješnih rekonstrukcija može se ubrojiti i smještaj velike robne kuće na mjestu nekadašnje „Turske kavane“, a vile imućnih stranaca preuređene su u stanove za doseljenike. Posljedično, uz brojne druge manje rekonstrukcije narušen je povijesni koncept povijesne jezgre što nije bilo u skladu s predratnom orijentacijom Lipika prema mondenom turizmu.⁷⁹ Ipak, usprkos brojnim nedovoljno promišljenim urbanizacijskim i arhitektonskim poduhvatima, neusklađenim s povijesnim nasljeđem, izgrađeni objekti imali su svoju funkciju te su potaknuli daljnji razvoj grada. Dakako, funkcionalistička arhitektura tek je odraz vremena i živog tkiva grada. Sagrađeni objekti obogatili su turističku ponudu, ali i svakodnevni život građana i građanki Lipika te doprinijeli masovnosti lipičkog turizma.

⁷⁸ Isto, 87-88.

⁷⁹ Isto, 88.

Za povratak europskih gostiju Lipiku je nedostajao reprezentativni hotelski kompleks usklađen s vremenom. U veliki projekt poput toga moglo se krenuti tek pripajanjem Ugostiteljstva Lipik Ugostiteljstvu Pakrac 1975. godine. Tada se počinje s izgradnjom novog hotela i kompleksa bazena te obnovu Kursalona i Wandelbahna. Ipak, već 1955. godine počela je gradnja olimpijskog bazena na jugozapadu, koji je u ljetnim mjesecima bio novo odredište brojnih posjetitelja Lipika.

Godine 1983. nakon četverogodišnje gradnje Lipik je dobio hotelski kompleks s pratećim sadržajima nazvan Zdravstveno-rekreacijski centar Lipik kojim je mogao konkurirati na domaćem i europskom tržištu. Napisano potvrđuju i statistički podatci prema kojima se broj domaćih turista udvostručio, dok je broj stranih turista porastao za 85% u odnosu na 1982. godinu.⁸⁰ Novosagrađeni hotel Lipik upotpunjen je zabavno-trgovačkim centrom, kuglanom, školom jahanja, novim kompleksom bazena, teniskim igralištima te mogućnostima lova i ribolova što je dostatno za privlačenje tisuća turista. Lipik je postao konkurentna destinacija, a ponovno su se vratili inozemni gosti, među kojima i Šveđani i Izraelci (Slika 6.).⁸¹



Slika 6. Zdravstveno-rekreacijski centar Lipik
(Izvor: www.casopis-gradjevinar.hr)

Važno je spomenuti kako je turizam imao veliku ulogu u gospodarstvu Lipika, ali više nije bio jedini nositelj gospodarskoga razvoja. Godine 1968. flaširanje termalne mineralne vode prerasta u industrijski pogon, a voda se na tržište plasira pod nazivom Mineralna stolna voda – Lipika. U tome periodu industrijski pogon bio je u

⁸⁰ „Noćenja turista u izabranim mjesima“, *Statistički godišnjak SR Hrvatske 1986.*, ur. Turčić, Ivan, Republički zavod za statistiku, Zagreb, 1986., 271.

⁸¹ Kliček, 99.

vlasništvu tvrtke Osječanke. Spomenutu tvrtku 1970. preuzima Podravka i mijenja ime proizvoda u Prirodna mineralna voda.⁸² Ime Lipički studenac počinje se upotrebljavati 1973. godine i koristi se do 1998. kada nastaje Studenac.⁸³

Važno je napomenuti da je 1947. godine ponovno izvršena analiza lipičke vode kojom je utvrđeno kako je voda bogata florom, elementom koji prethodni znanstvenici nisu poznavali, a može se lako zamijeniti s jodom. Usprkos novonastaloj situaciji, voda je i dalje imala postojan sastav te su stoga indikacije za liječenje ostale gotovo iste, a „flourni karakter“ tek od 1990. nalazi se u svakoj analizi.⁸⁴

Osim Podravke u Lipiku je djelovala i još uvijek djeluje tvornica ravnoga stakla, od 2001. Lipik Glas (prije Domovinskog rata RO Dr. Nikola Miljanić – Rotar) koja je sredinom 1980-ih godina podmirivala više od polovice jugoslavenskih potreba za lijevanim staklom.⁸⁵

Važnu ulogu u kulturnom identitetu Lipika ima ergela lipicanaca. Tijekom Drugog svjetskog rata ergela nije imala većih gubitaka, čak se i nakon izbjeglištva 1945. uspjela održati i nastaviti funkcionirati. U poratnim godinama ergela se razvijala te je 1965. dostigla razinu od 200 grla, no budući da je poslovala s gubitkom, republička vlast i Skupština općine Pakrac odlučila je raspustiti ergelu i napustiti konjogojstvo. Nakon 26 godina prekida, 1982. na inicijativu direktora Poljoprivrednog dobra Lipik Dušana Dakića obnovljena je ergela.⁸⁶ Osim navedenih na području Lipika, a i šire djelovalo je trgovačko društvo Budućnost, PIK Lipik, Šumarija Lipik, poduzeće za uzgoj šarana „Šaran“ Poljana. Gospodarski razvoj rezultirao je rastom broja stanovnika, ponajviše između 1961. (1694 stanovnika) i 1971. (2554 stanovnika), a 1991. dosegnuo je 3725 stanovnika.⁸⁷ Iako broj stanovnika nikada nije prešao potonju znamenku, broj turista svakako je rastao iz godine u godinu. Tako u periodu od 1981. godine do 1991. godine, kada se broj stanovnika kretao od 3243 do 3725,⁸⁸ broj turista je rastao od 19,2 tisuće posjetitelja 1981. godine, do 88 tisuća 1988.,

⁸² „Povijest Podravke po godinama“, Podravka d.d., www.podravka.hr, 24. 05. 2016.

⁸³ Herman Kaurić, „Nekoć slavno lječilište“, 41.

⁸⁴ Kraml, „Bolnica Lipik kroz stoljeća“, 46.

⁸⁵ Herman Kaurić, „Nekoć slavno lječilište“, 41.

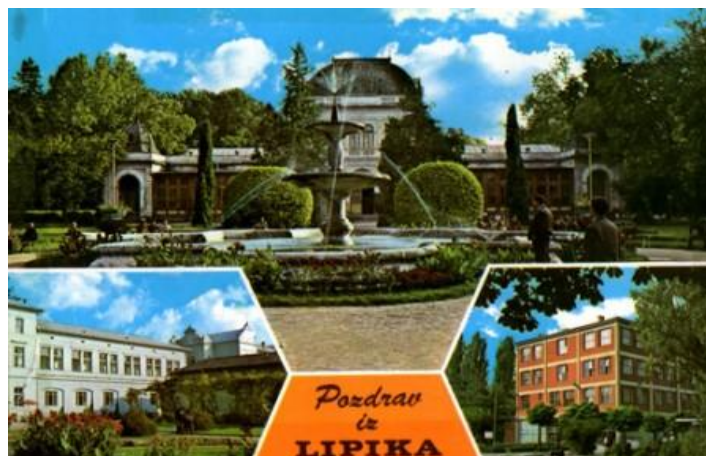
⁸⁶ Kliček, 100-101.

⁸⁷ Kliček, 103.

⁸⁸ „Općina Pakrac“, *Narodnosni i vjerski sustav stanovništva Hrvatske 1880 – 1991 po naseljima*, ur. Jasna Crkvenčić – Bojić, Državni zavod za statistiku Republike Hrvatske, Zagreb, 1998., 2229.

nakon čega je uslijedilo lagano opadanje posjećenosti. Ipak, valja spomenuti kako je 1989. usprkos padu ukupnog broja posjetitelja, broj stranih posjetitelja rastao te činio 23% ukupnog broja turista, za razliku od prethodnih godina kada taj postotak uglavnom nije prelazio 10%.⁸⁹

Lipički perivoj i Kursalon i dalje su najčešći motivi na razglednicama Lipika. Iako se na Kursalonu nije pretjerano radilo, perivoj se uređivao te je postigao nekadašnji sjaj. Zahvaljujući predanosti tadašnjih vrtlara lipičkog perivoja i ostavštini prijašnjih vlasnika 1965. rješenjem Republičkog zavoda za zaštitu prirode Socijalističke Republike Hrvatske perivoj je registriran kao spomenik vrtne arhitekture, a lječilišni kompleks s perivojem kao spomenički vrijedan urbani kompleks te je upisan u registar nepokretnih spomenika kulture Regionalnog zavoda za zaštitu spomenika kulture Osijek (Slika 7.).⁹⁰



Slika 7. Lipik na razglednicama iz 1980-ih
(Izvor: www.takodobra.com)

O ozbiljnom zauzimanju za razvoj lječilišnog turizma u Lipiku govori i podatak da je 1960. godine osnovana srednja škola za zdravstvene tehničare fizioterapeutskog smjera. Bila je to četverogodišnja strukovna škola koja je do 1970., do kada je postojala, dala 198 fizioterapeuta koji su se zaposlili, ne samo u Lipiku, već diljem Jugoslavije, ali i po Europi.⁹¹

⁸⁹ Turčić, 271. i „Noćenja turista u izabranim mjestima“, *Statistički godišnjak Republike Hrvatske 1991.*, ur. Jakov Gelo, Republički Zavod za statistiku Republike Hrvatske, Zagreb, 1991, 307.

⁹⁰ Horvat, Rudolf, *Slavonija I i II*, Slavonska naklada Privlačica, Vinkovci, 1994., 51.

⁹¹ Kliček, 106.

Pri opisu slobodnog vremena Lipičana vrlo je važno spomenuti brojne sportske aktivnosti kojima su se bavili nakon Drugog svjetskog rata. Već 1946. obnovljen je rad bivšeg nogometnog kluba „Olimpija“, koji se sada zvao „Slavonac“ i pod tim imenom je djelovao do 1992. godine. Osim nogometom stanovnici Lipika bavili su se atletikom, kuglanjem, streljaštvom, karateom, malim nogometom, športskim ribolovom, tenisom, jahanjem, golubarstvom i šahom. Važno je napomenuti kako se za vrijeme SFRJ dosta ulagalo u izgradnju komunalne, gospodarske i društvene infrastrukture, a poticale i financirale su se brojne aktivnosti što je doprinijelo da Lipik postane značajna destinacija lječilišno-rekreacijskoga turizma.⁹²

⁹² Kliček, 111.

7. DOMOVINSKI RAT I DANAŠNJI LIPIK

Imajući sve predispozicije za postajanje vodećom destinacijom zdravstveno-rekreacijskog turizma u Hrvatskoj, uspon je ponovno zaustavljen novim ratnim zbivanjima, no ovoga puta daleko razornijim.

Ratna zbivanja u periodu od 19. kolovoza do 7. prosinca 1991.,⁹³ kada je grad oslobođen za posljedicu su imala vrlo teška oštećenja uzrokovana unakrsnom vatrom. Nakon oslobođenja u demoliranom i spaljenom gradu krenula je spora i temeljita obnova. Prethodni navod dokazuje činjenica kako je projektna dokumentacija za razrušeni Kursalon bila gotova još 1995. godine, no problem je nastao u nepronalaženju kompromisa između investitora i konzervatorske struke tako da Kursalon još uvijek nije obnovljen.⁹⁴

Danas nakon obnove komunalne i prometne infrastrukture, temelja razvoja, obnavlja se i povijesna jezgra grada i objekti društvenoga značaja, dakako pod nadzorom restauratora. Lječilišni kompleks nastavlja sa svojim radom s ciljem postizanja nekadašnje prepoznatljivosti, ali pod drugim imenom – Specijalna bolnica za medicinsku rehabilitaciju Lipik. U bolnici se provodi rehabilitacija neuroloških stanja i bolesti, reumatskih bolesti, posttraumatskih stanja, postoperativna rehabilitacija, smetnje kontrole mokraćnog mjehura i preventivno liječenje, a kako se navodi na službenim internetskim stranicama „practicira se zdravstveni turizam“.⁹⁵ Osim spomenute bolnice na području grada djeluje i drugi gospodarski subjekt, Zdravstveno-rekreacijski centar Lipik, čija je primarna funkcija, osim liječenja, pružiti posjetiteljima Lipika dodatne aktivnosti. Kao glavni čimbenici daljnjeg razvoja lječilišnog turizma u Lipiku navode se stručnost liječničkog osoblja, ljubaznost, termomineralna voda, ali i očuvana priroda.⁹⁶

U gradu je otvorena knjižnica, gradska galerija i multikulturalni centar, obnovljena je zgrada željezničkog kolodvora po uzoru na izvornu kao i brojne vile u Ulici Marije Terezije. Ipak, još uvijek postoje razorene zgrade koje tek čekaju obnovu.

⁹³ Kliček, 114-115.

⁹⁴ Herman Kaurić, „Nekoć slavno lječilište“, 41.

⁹⁵ „O nama“, Specijalna bolnica za medicinsku rehabilitaciju Lipik, www.bolnica-lipik.hr, 25.05.2016.

⁹⁶ Kraml, Oto, Rendulić Slivar, Senka i Žilić, Ivan, „Stručnost, ljubaznost i termomineralna voda – glavni čimbenici kvalitete u zdravstvenom i lječilišnom turizmu lječilišta Lipik“, *Zdravlje, lječilišta i priroda*, Hrvatski liječnički zbor, Zagreb, 73-79.

Godine 2007. u staje lipičke ergele vraćeni su konji ukradeni tijekom posljednjeg rata te je ona mogla započeti s ponovnim razvojem. Danas se Ergelu može posjetiti svakoga dana te je postala dio turističke ponude Lipika, a konji svojevrsna atrakcija.⁹⁷ Važnost lipicanaca u kulturnom identitetu grada Lipika dokazuje i simbol konja, uz Kursalon, na grbu grada.⁹⁸ Nadalje, Lipik je postao Hrvatskim centrom za konjogojstvo 2008. godine, čime se odala počast stoljetnom uzgoju konja, ali i stradanjima ergele i samoga Lipika u posljednjem ratu.⁹⁹

Povratku društvenog života u Lipik svjedoče brojne manifestacije, ali i sportski događaji te klubovi i kulturno-umjetnička društva nacionalnih manjina.¹⁰⁰

Razvoj Lipika kao lječilišta i turističke destinacije u povijesti temeljio se na korištenju termomineralne vode, očuvanoj prirodi i umjerenoj kontinentalnoj klimi, a takva praksa nastavlja se i u budućnosti.

⁹⁷ „Državna ergela Lipik“, Državna ergela Lipik, www.ergela-lipik.org, 25. svibnja 2016.

⁹⁸ Kliček, 152.

⁹⁹ Horvat, Stjepan i Čačić, Mato, „Državna ergela Lipik“, *Hrvatska revija*, 1, 2010., 53-54.

¹⁰⁰ „O Lipiku“, Specijalna bolnica za medicinsku rehabilitaciju, www.bolnica-lipik.hr, 25. svibnja 2016.

ZAKLJUČAK

Po završetku provedenog istraživanja jasno se može konstatirati kako je glavni resurs pri razvoju Lipika kroz povijest bila termalna voda. Iako je većina prapovijesnih i antičkih rimskih artefakata pronađena na lokacijama oko Lipika dokaz o kretanjima na prostoru grada jest rimska cesta te nedoumice oko *Aquai*. Nedostatak spoznaja o antičkom razdoblju na prostoru grada rezultat je nerealiziranih arheoloških istraživanja, a moguće i nepostojanja nedovoljno jake inicijative za njihovu provedbu. Srednji vijek je osim konstantnih ratnih previranja i ugarske vladavine na prostoru Lipika doveo i Osmanlije koji su izvore termalne vode štovali te ih proglašavali „svetim vrelima“. Prvi zapis o korištenju termalnih izvora sastavio je Ivan Kapistran početkom 16. stoljeća, no može se naslutiti kako su izvore poznavali i prethodni stanovnici Lipika.

Prvi u nizu plemića koji su posjedovali Lipik jest barun ab Imsen koji nije iskazivao interes za razvoj grada, već samo za ubiranje poreza i, naravno, gušenje čestih seljačkih buna. Uslijedio je kratak period vladavine baruna Trenka. On je s druge strane, potaknuo razvoj vlastelinstva Pakrac, no nakon ophoda crne smrti odlazi u bitke po Europi te biva zatvoren zbog brojnih nedjela. Imanje Lipik kratko je bilo u posjedu baruna Sandora de Salvinica, nakon čega prelazi u ruke grofova Janković.

Grofovi Janković intenzivno su se bavili razvojem Lipika, poglavito Antun i Izidor Janković. U periodu njihova upravljanja imanjem izgrađeni su kupališni objekti, formiran je perivoj, nastali su prvi zapisi o ljekovitosti vode, a razvoj grada dodatno je potaknut dolaskom obrtnika iz cijele Monarhije na poziv grofova. Prodaja Lipika francuskim trgovcima drvetom značila je kraj ere razvoja potaknutog od strane grofova Janković, no ne zadugo.

Dolaskom Lipika u ruke Antuna Knolla započinje doba prosperiteta koje će zaustaviti Prvi svjetski rat. Knoll je definirao Lipik kao mondenu destinaciju, no tek dolaskom stranog kapitala potpuna realizacija njegovih zamisli bila je moguća. Peštanski liječnici Deutsch i Schwimmer zaslužni su za etabliranje Lipika kao lječilišne destinacije i prenošenje glasa o lječilištu Lipik diljem Monarhije i Europe.

Međuratni period obilježen je nastavkom razvoja turističke infrastrukture, a progres je evidentiran i publiciranjem *Glasnika kupališta Lipik* te izlaskom časopisa *Compas*. Lipik je ponovno zabljesnuo u godinama pred sam početak Drugog svjetskog rata.

Usprkos arhitektonskim i urbanizacijskim projektima neusklađenim s prijašnjom izgradnjom, objekti nastali u periodu SFRJ obogatili su i diverzificirali turističku ponudu Lipika. Nadalje, aktivnosti ponuđene u spomenutim objektima doprinijele su obogaćivanju slobodnog vremena građana.

Nastavak omasovljivanja turizma u Lipiku prekinuo je Domovinski rat tijekom kojeg je grad u potpunosti razoren. Obnova traje još danas, a turizam Lipika usmjeren je prema selektivnim oblicima turizma, a s time i radu na kvaliteti usluge te privlačenju gostiju kojima je primarni motiv dolaska zdravlje.

IZVORI I LITERATURA

Izvori

Statistički godišnjak Republike Hrvatske 1991., ur. Jakov Gelo, Republički zavod za statistiku Republike Hrvatske, Zagreb, 1991.

Statistički godišnjak SR Hrvatske 1986., ur. Turčić, Ivan, Republički zavod za statistiku, Zagreb, 1986.

Narodnosni i vjerski sustav stanovništva Hrvatske 1880 – 1991. po naseljima, ur. Jasna Crkvenčić – Bojić, Državni zavod za statistiku Republike Hrvatske, Zagreb, 1998.

Literatura

1. Božić, Nikša i Kranjčević, Jasenka, „Lički Osik; nepoznati primjer planiranog grada u Hrvatskoj“, *Meridijani* (177), 2013.
2. „Državna ergela Lipik“, Državna ergela Lipik, www.ergela-lipik.org, 25. svibnja 2016.
3. Herman Kaurić, Vijoleta, „Nekoć slavno lječilište“, *Hrvatska revija*, 1, 2010.
4. Hihlik, Jelena, „Lipik“, *Od blatne kupke do wellnessa*, ur. Nataša Babić, Hrvatski muzej turizma, Opatija, 2010.
5. Horvat, Rudolf, *Slavonija I i II*, Slavonska naklada Privlačica, Vinkovci, 1994.
6. Horvat, Stjepan i Čačić, Mato, „Državna ergela Lipik“, *Hrvatska revija*, 1, 2010.
7. Kraml, Oto, „Bolnica Lipik kroz stoljeća“, *Hrvatska revija*, 1, 2010.
8. Kraml, Oto, Rendulić Slivar, Senka i Žilić, Ivan, „Stručnost, ljubaznost i termomineralna voda – glavni čimbenici kvalitete u zdravstvenom i lječilišnom turizmu lječilišta Lipik“, *Zdravlje, lječilišta i priroda*, Hrvatski liječnički zbor, Zagreb, 2013.
9. Kušen, Eduard, „Zdravstveni turizam“, *Hrvatski turizam – plavo, bijelo, zeleno*, ur. Srđan Marković, Institut za turizam, Zagreb, 2006.
10. Maruševski, Olga, „Belle epoque u srcu Slavonije“, *Život umjetnosti*, 1992.
11. „O Lipiku“, Specijalna bolnica za medicinsku rehabilitaciju, www.bolnica-lipik.hr, 25. svibnja 2016.

12. Palavra, Zdravko, *Jankovići Daruvarski*, Grad Daruvar, Daruvar, 2013.
13. Pančić Kombol, Tonka, *Selektivni turizam*, TMCP Sagena, Matulji, 2000.
14. „Povijest Podravke po godinama“, Podravka d.d., www.podravka.hr, 24. svibnja 2016.
15. Puhmajer, Petar, „Istraživanja Kursalona u Lipiku“, *Godišnjak Hrvatskog restauratorskog zavoda*, 1, 2010.
16. Vukić, Gordan, „E-povijest Pakračko-lipičkog područja“, Grad Sirač, www.sirac.hr, 25. svibnja 2016.
17. Vukonić, Boris, *Povijest hrvatskog turizam*, Prometej, HAZU, Znanstveno vijeće za turizam, Zagreb, 2005.
18. Zelić, Juraj i Crnjac, Tomislav, *Park u Lipiku*, Javna ustanova za upravljanje zaštićenim područjem Požeško-slavonske županije, Požega, 2012.

POPIS PRILOGA

Slika 1. Jelkin brijeg s jezercem i otočićem početkom 20. stoljeća,
<http://www.takodobra.com/?td=2&ts=1&kat=1&id=2146>, 14. rujna 2016.

Slika 2. Wandelbahn početkom 20. stoljeća,
<http://www.matica.hr/hr/357/Neko%C4%87%20slavno%20lje%C4%8Dili%C5%A1te/>,
14. rujna 2016.

Slika 3. Kursalon krajem 19. stoljeća,
<http://www.lipik.hr/?vrsta=2&id=400>, 14. rujna 2016.

Slika 4. Kurhotel početkom 20. stoljeća,
<http://www.compas.com.hr/clanak/4/51/prve-kupaline-zgrade-izmeu-1820-i-1850-godine.html>, 14. rujna 2016.

Slika 5. Prvi i posljednji broj *Glasnika kupališta Lipik*,
<http://www.bolnica-lipik.hr/?vrsta=3&id=37>, 14. rujna 2016.

Slika 6. Zdravstveno-rekreacijski centar Lipik,
<http://www.casopis-gradjevinar.hr/assets/Uploads/JCE-53-2001-02-05.pdf>, 14. rujna
2016.

Slika 7. Lipik na razglednicama iz 1980-ih,
<http://www.takodobra.com/?td=2&ts=1&kat=5&id=2082>, 14. rujna 2016.

SAŽETAK

Lipik kao planski građeni turistički grad idealan je primjer za prikaz razvoja lječilišnog turizma u Hrvatskoj. Iako brojni pronađeni artefakti potvrđuju naseljenost na prostoru grada još od prapovijesti, intenzivniji razvoj počinje tek u 19. stoljeću priljevom stranog kapitala i znanja. Razdoblje od sredine 19. stoljeća do početka Prvog svjetskog rata obilježeno je etabliranjem Lipika kao mondene destinacije s odgovarajućom turističkom infrastrukturom i ponudom za probranu klijentelu. U godinama po završetku rata dolazi do promjene orijentacije sa zimskog, odnosno proljetnog na ljetni, kupališni turizam što dovodi do opadanja broja turista u lječilištima. Ipak, Lipik nastavlja razvoj kao lječilišna destinacija topličkog karaktera. Razdoblje SFRJ obilježava dolazak lječilišta pod upravu zdravstvenog osiguranja što u samom startu dovodi do ograničavanja razvoja turističke ponude. Ipak, s vremenom dolazi do izgradnje brojnih objekata u lječilišnom kompleksu što rezultira obogaćivanjem turističke ponude i rastem broja posjetitelja. Razvoj Lipika naglo je zaustavljen ratnim razaranja u posljednjem ratu što samo potvrđuje općepoznate spoznaje o katastrofalnim posljedicama ratnih zbivanja na turizam. Lipik se još uvijek oporavlja od posljedica rata, a obnova još uvijek traje.

Ključne riječi: Lipik, lječilište, lječilišni turizam, mondene turizam, kontinentalna destinacija, povijest turizma

ABSTRACT

The History of Spa Tourism in Croatia and the Case of Lipik

Lipik as a planned tourist town is an ideal example to represent the growth of spa treatment tourism in Croatia. Although many found artefacts confirm population in that area even from prehistoric ages, more intense growth began in the 19th century with the flow of foreign money and knowledge. The period from the middle of the 19th century until the beginning of the First World War has established Lipik as a modern destination with appropriate tourist infrastructure and offer for special clientele. In the ending war period occurred a change of orientation from winter to summer swimming tourism which brings a decrease of tourist numbers in the spa. However, Lipik continues to grow as a spa destination. The period of socialist Yugoslavia marks the time when spa becomes a part of health insurance which brings to a restricted growth of tourist offer. With time the infrastructure developed intensely which resulted in a richer tourist offer and higher tourist numbers. The development of Lipik is suddenly stopped with the last war which only confirms the well-known fact of tragic consequences of war on tourism. Lipik is still recovering from the consequences of the last war.

Key words: Lipik, spa, spa tourism, health tourism, modern tourism, continental destination, the history of tourism